

В.Г. Муромець, м. Київ

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті подано психолого-педагогічну характеристику превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. Наголошено, що формування превентивного виховного середовища є інноваційною освітньо-виховною технологією, що сприяє оновленню системного підходу щодо цілісних педагогічних процесів і явищ, формуванню позитивного самосприйняття особистості; зниження дискомфорту в атмосфері спільного виховного середовища.

Ключові слова: середовище, простір, виховне середовище, загальноосвітній навчальний заклад.

Серед потужних виховних факторів, які впливають на гармонійний розвиток особистості, вагоме місце займає створення цілісного виховного середовища. Саме створення такого виховного середовища в умовах загальноосвітнього навчального закладу має бути орієнтоване на узгодження виховних цілей та завдань таких соціальних інституцій як держава, сім'я, громада тощо. Необхідність створення такого превентивного виховного середовища у загальноосвітньому навчальному закладі пов'язана із безліччю соціально-економічних проблем, серед яких найболючіші – зростаючі труднощі у вихованні неповнолітніх, збільшення кількості асоціальних проявів у поведінці, правопорушень і злочинів, руйнації ціннісних орієнтацій та моральних норм, моральна деградація, неадекватності поведінки нормам тієї системи суспільних відносин, у яку вона включається у процесі соціального розвитку.

Розв'язання цих складних і багатоаспектних соціальних проблем значною мірою залежить від ініціативності загальноосвітнього навчального закладу як базового соціального осередку, призначення якого полягає у створенні необхідних умов для послідовного, науково обґрунтованого досягнення підростаючого покоління основ життєдіяльності – організації

життєдіяльності на засадах ціннісно-позитивних орієнтацій духовності та національної культури, форм і способів діяльності, спілкування і поведінки.

Зазначимо, що на сьогодні питання формування духовних цінностей та збереження й зміцнення не тільки фізичного, психічного, а й соціального здоров'я та соціального благополуччя неповнолітніх є особливо актуальними, й тому потребують інноваційних підходів до їх комплексного вирішення. Адже проблема впровадження превентивного виховання була і є пріоритетною у системі виховної роботи будь-якого загальноосвітнього навчального закладу.

Сучасні експериментальні дослідження багатьох провідних науковців, зокрема Т. Алексєнко, І. Бега, О. Безпалько, І. Зверєвої, Л. Міщик, В. Тюриної, С. Омельченко, В. Оржеховської, Т. Федорченко та ін. свідчать про те, що досягнення ефективності у підготовці неповнолітніх до соціального життя на гуманістичних і демократичних засадах як провідних принципах, обраних суспільством, можливе лише за умов системного й інтегрованого підходів до її здійснення. Реальним втіленням системного й інтегрованого підходів у практику навчально-виховних закладів різних типів є їх орієнтація на створення виховних систем, виховного простору та виховного середовища як найбільш доцільних форм організації життєдіяльності, об'єднуючих у собі взаємодію впливів сукупності соціальних інститутів на соціальне становлення і розвиток неповнолітніх на засадах загальнолюдських цінностей, моральних та естетичних ідеалів.

Як слушно зауважує науковець Н. Селіванова, що у XX столітті сформувалася нова група технологій – соціальна технологія і саме виховне середовище є найбільш яскравим її проявом [8, с. 4]. Звідси досить чітко вимальовується тенденція до всебічного висвітлення дефініції “середовище”, прагнення різнобічно дослідити даний феномен у наукових працях та науково-методичних доробках вітчизняних та російських вчених, зокрема В. Докучаєвої, І. Єрмакова, В. Корнетова, О. Каташова, В. Кириченко, Г. Ковганич, О. Кульчицької, Н. Лях, Л. Соколової, Ю. Мануйлова, Л. Медведєвої, Н. Новікової, С. Подмазіна та ін.

Таким чином, існування у педагогіці понять “виховне середовище” і “виховний простір”, їх змістовна близькість та

синонімічне використання й зумовлюють необхідність більш детального співвідношення цих понять та розкриття сутнісної характеристики.

Термін “виховне середовище” має достатньо тривалу історію. Звернемося до історико-педагогічного аналізу цієї проблеми. У теорії та практиці виховання першої половини ХХ століття знаходимо передумови трактування середовища як засобу управління процесом становлення особистості дитини. Зокрема, С. Шацький стверджує, що “... весь педагогічний процес як складне явище соціального порядку направляється в ту чи іншу сторону, змінюється якісно або кількісно у залежності від зміни середовища (у широкому сенсі слова) [10, с. 93].

На думку В. Докучаєвої, середовище сприймається не тільки як об’єктивний чинник становлення особистості, але як об’єкт педагогічного впливу, у результаті чого вона стає засобом виховання: “...середовище, яка створюється з метою педагогічного впливу” [2, с. 10].

Нам імпонує думка Л. Виготського про те, що “... вчитель є організатором та управителем соціального виховного середовища” [1, с. 57].

Дж. Дьюї слушно наголошує та тому, що “...ми виховуємо не прямо, а за допомогою середовища” [3, с. 24].

Термін “виховний простір” з’являється у науковому лексиконі педагогічної науки у 60-70 рр. ХХ ст. у зв’язку з узагальненням експериментальної діяльності по створенню соціально-педагогічних комплексів у Свердловській області. Низка учених займалися проблемою “середовища” в цілому та зокрема вивчалися окремі його сторони як здатність до проєктування (В. Докучаєва, П. Лернер); імперсивність, придатність та інтерактивність (С. Сергеев), моделювання (В. Панов, В. Ясвін) та ін.

Для повноти розкриття нашого дослідження звернемося до наукових джерел, які якнайповніше та різнобічніше характеризують дефініцію “виховне середовище”. Так, за В. Ясвіним виховне середовище сприяє “вільному розвитку активної особистості” [11, с. 54]. Використовуючи методіку векторного моделювання освітнього середовища, учений будує систему координат, що має дві вісі: вісь “свобода-залежність” і вісь “активність-пасивність” [11, с. 55].

Проблемами проектування середовища, його моделюванням займався учений С. Сергеев, на переконання якого традиційне розуміння середовища як такого, що належить до фізичного світу, недостатнє для розуміння функціонування системи пізнання живого організму. “Жива система і оточуюче її середовище складають єдність. Різниця між середовищем і самою системою, яка сама вичленовує себе і тим самим визначає все, що відноситься до середовища” [9, с. 61].

Учений стверджує, що різниця між середовищем і самою системою, яка сама вичленовує себе і тим самим визначає все, що відноситься до середовища людини” [9, с. 62]. У свою чергу, змінена нею або іншими суб’єктами, зовнішня частина середовища має зворотній вплив на суб’єкта. Людина змінюється у середовищі та безпосередньо середовищем. Середовище як посередник між реальністю і дійсністю” [9, с. 63].

С. Сергеев розглядає і такі сторони середовищного підходу, як іммерсивність (від англ. *immersion* – “занурення”), відбиває ступінь презентованих технологією середовищного підходу та зв’язана зі ступенем занурення суб’єкта у штучне навколишнє середовище. На думку науковця, іммерсивність забезпечує можливість відтворення у середовищі природних способів сенсорного уявлення, сформованих у процесі життя людини в природному середовищі. Це, безперечно, технологічне поняття і визначає можливість моделювання у штучному середовищі властивостей реальності. Розглядається і така якість середовища, як присутність – це суто суб’єктивне поняття, яке відбиває досвід кожного. Властива середовищу здатність до інтегрованості, яка створює відчуття безперервного потоку зовнішньої стимуляції, до інтенсивних переживань реальності [9, с. 61-64].

При розгляді категорії “виховний простір”, на відміну від “виховного середовища” на центральний план виходять характеристики власне дійності, існування об’єктів, а не їх зумовленості. Тож розглянемо більш детально термін “виховний простір”.

Взагалі термін “простір” до сфери соціального життя прийшов з фізики і математики, маючи на увазі безліч об’єктів, між якими встановлені відносини, обумовлені характером цих об’єктів і відстанню між ними. У даному випадку простір виражає відносини між співіснуючими об’єктами, визначає їх порядок та характеризує усі форми руху матерії, включаючи соціальну [4].

У педагогіці ж поняття “виховний простір” включає все те, що чинить вплив на розвиток особистості. Зауважимо, що центральною ідеєю педагогічного підходу до цієї проблеми є взаємодія та взаємозалежність між виховним середовищем та особистістю. У соціальній педагогіці “соціальне середовище” визначається як конкретний прояв суспільних відносин, у яких розвивається конкретна особистість, соціальна спільність; соціальні умови їх розвитку.

З точки зору Л. Новікової, процес педагогізації середовища полягає у педагогічній активності, яка спрямована на актуалізацію соціально-значущих цінностей і потреб та дезактуалізації у свідомості молоді цінностей і потреб асоціальної характеру [5, с. 117].

Учена стверджує, що “створення виховного середовища припускає, звичайно, звуження у ній стихійного за рахунок організованих, удосконалених і зведених в систему впливів, Зусилля дорослих повинні бути спрямовані не на ліквідацію середовища неорганізованої, а на включення її у якості компонента в систему школи” [5, с. 65]

Нам імponує думка Н. Пчелоїдової, яка визначає, “виховне середовище як сукупність навколишніх та соціально ціннісних обставин, що впливають на особистісний розвиток дитини і сприяють її входженню в сучасну культуру” [6]. Таким чином, педагогічні дії із виховним середовищем можна охарактеризувати як використання потенціалів цього середовища, обмеження негативних факторів середовища та посилення позитивних факторів.

Л. Новікова зауважує, що у будь-якому випадку середовище трактується як об’єктивно дані обставини, якими, за наявності певної мети, можна більш-менш успішно керувати. Багато що з компонентів середовища може бути використане у шкільному вихованні, включенні до нього, а певні елементи середовища можуть стати об’єктом спеціального вивчення та удосконалення, у той час як неорганізоване середовище діє на дітей стихійно, “вплив вулиці” важко корегувати [5, с. 16].

Розглядаючи різноманітні підходи до розуміння понять “виховний простір”, зазначимо, що багато науковців різною мірою диференціюють дане поняття з поняттям “виховне середовище”. Зазначимо, що перша спроба систематизувати різні підходи до розуміння категорії виховного простору була

зроблена Н. Селівановою. Згідно з першим варіантом, під “виховним простором” розуміється педагогічно доцільно організоване середовище, навколишня сфера окремої дитини або безліч дітей (класу, школи, будинки; двору, мікрорайону, села, малого чи великого міста, області). При такому розумінні структурною одиницею виховного простору стають освітня, культурна, медична або інша установа, яка бере участь у створенні цього простору (точніше, не сама установа, а його професійні колективи) [8].

У цьому випадку основним механізмом створення виховного простору є взаємодія даних колективів, об'єднаних єдиним розумінням педагогічних завдань, єдиними принципами та підходами щодо виховання. Дане розуміння видається найбільш близьким до поняття “виховне середовище”, однак Л. Новікова дії педагогів визначає не як “використання”, а як “створення” [5].

Близьким до представленого розуміння “виховного простору” є його розгляд як частини середовища, у якому панує певний педагогічно сформований образ життя (Ю. Мануйлов). У цьому випадку взаємодія всіх учасників процесу створення виховного простору визначається моделлю (найчастіше ідеальної) способу життя школяра.

Н. Селіванова вказує на недостатню представленість у такому розумінні суб'єктної ролі вихованця у виховному просторі, так як воно регламентується визначенням, заданим способом життя учня. Під виховним простором також може розумітися динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, що збирається зусиллями суб'єктів різного рівня (колективних та індивідуальних) і здатна виступати інтегрованим умовою особистісного розвитку людини і дорослого, і дитини (Д. Григор'єв).

Під колективними суб'єктами у цьому випадку можна розуміти і школу, і театр, і лікувальний заклад, і бібліотеку, і заклад додаткової освіти, але не як установи, а як вже професійні спільноти, які ставлять перед собою цілі виховання особистості. Індивідуальними суб'єктами у такому випадку будуть педагоги, батьки, діти, студенти, лікарі, юристи, найрізноманітніші люди, зустріч з якими може перетворитися для дитини на подію. У цьому випадку механізмом створення виховного простору стає

“подія” дітей і дорослих, у якому, ключовим технологічним моментом є їх спільна діяльність [8].

Таким чином, можна відзначити наступні принципові, на наш погляд, моменти у розумінні сутності виховного середовища та виховного простору. Центральним моментом у загальнонауковому розумінні середовища є виконання ним контекстної функції по відношенню до будь-якого існуючого у ній об'єкту соціальне середовище набуває характеристики виховного середовища у результаті управління об'єктивно існуючими обставинами. Виховний простір виникає у результаті творчої діяльності його суб'єктів; керування соціальним середовищем дозволяє актуалізувати потенційно існуючі у ньому ресурси.

Отже, створення превентивного виховного простору загальноосвітнього навчального закладу спричиняє виникнення якісно нових ресурсів, що розвиваються на основі конструктивної діяльності його суб'єктів; а виховний простір існує у середовищному контексті. Зазначимо, що існування виховного простору вимагає педагогізацію середовища та розвиток нею характеристик виховного середовища.

Література:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Прес, 1999. – 536 с.
2. Докучаева В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі / В. Докучаева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 304 с.
3. Корнетов Б.Г. Прогрессивная педагогика Джона Дьюи / Б. Г. Корнетов // Школьные технологии. – 2007. – № 6. – С. 54–63.
4. Лернер П.С. Проектирование образовательной среды по формированию профориентационных значимых компетентностей учащихся / П. С. Лернер // Школьные технологии. – 2007 – № 5. – С. 86–92.
5. Новикова Л.И. Школа и среда / Л. И. Новикова. – М. : Знание, 1985. – 80 с.
6. Пчелоедова Н.Е. Практикум по педагогической технологии / Н. Е. Пчелоедова. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 234 с.
7. Подмазін С.І. Збагачення освітнє середовище / С. І. Подмазін // 36. “Школа життєтворчої особистості” – К. : ІСДО, 1995 – С. 37–49.
8. Селиванова Н.Л. Воспитательная среда как объект педагогического исследования / Н. Л. Селиванова. – Калуга : Институт повышения квалификации учителей. – 2000. – 248 с.

9. Сергеев С.Ф. Иммерсивность, присутствие и интерактивность в обучающих средах / С. Ф. Сергеев // Школьные технологии. – 2006. – № 6. – С. 36–42.
10. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения: в 4-х томах. Т.2 – С. Т. Шацкий.– М. : Просвещение, 1964.– 475 с.
11. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

В статье раскрыты психолого-педагогическая характеристика превентивной воспитательной среды общеобразовательного учебного заведения, инновационность формирования превентивной воспитательной среды как инновационно-воспитательной технологии, которая способствует обновлению системного подхода относительно целостных педагогических процессов и явлений, формирования положительного самовосприятия личности; уменьшения дискомфорта в атмосфере общей воспитательной среды.

Ключевые слова: *среда, пространство, воспитательная среда, общеобразовательное учебное заведение.*

The article presents psychological and educational characteristics of the preventive educational environment of an educational institution –school. Author emphasized that the formation of the preventive educational environment is the innovative education and educational technology that promotes renewal of the systematic approach to integrated pedagogical processes and phenomena, positive self-identity, reducing stress in the atmosphere of shared educational environment.

Key words: *environment, space, educational environment, comprehensive educational institution.*